

<https://doi.org/10.62837/2026.5.210>

GÜNEL MƏHƏMMƏD QIZI BAYRAMOVA

fil.e.d., dos.

Azərbaycan Dillər Universiteti

gunelf@mail.ru

ZƏRFLƏRİN SİNTAKTİK İYERARXİYASI VƏ SEMANTİK İNTEQRASIYASI: ROMAN DİLLƏRİNDƏ KARTOQRAFİK TƏHLİL

Açar sözlər: zərflər, kartoqrafik sintaksis, flektiv sahə, zərf iyerarxiyası, roman dilləri, sintaktik struktur

Key words: adverbs, cartographic syntax, inflectional domain, adverb hierarchy, Romance languages, syntactic structure

Ключевые слова: наречия, картографический синтаксис, инфлекциональная область, иерархия наречий, романские языки, синтаксическая структура

Giriş. Müasir dilçilikdə zərflərin sintaktik statusu və onların cümlə daxilində yerləşmə prinsipləri dilin funksional təşkilatlanmasının ən mühüm məsələlərindən biri kimi çıxış edir. Ənənəvi qrammatik yanaşmalarda zərflər əsasən sərbəst əlavə (adjunct) kimi qiymətləndirilmiş və onların yerləşməsi nisbətən az məhdudiyətə malik, struktur baxımından periferik hadisə kimi təsvir olunmuşdur. Lakin generativ dilçilik daxilində formalaşan kartoqrafik yanaşma bu təsəvvürü köklü şəkildə dəyişmiş və zərflərin cümlə strukturunda sistemli və iyerarxik şəkildə yerləşdiyini göstərmişdir (Cinque, 1999).

Q. Çinkvenin təqdim etdiyi universal zərf iyerarxiyası modelinə görə, zərflər təsadüfi yerləşən elementlər deyil, müəyyən semantik kateqoriyalara uyğun olaraq sabit sintaktik mövqelərdə reallaşan funksional vahidlərdir. Bu model cümlənin flektiv sahəsini çoxsaylı funksional başlıqların təşkil etdiyi kompleks struktur kimi nəzərdən keçirir və zərflərin bu başlıqlarla paralel şəkildə yerləşdiyini irəli sürür. Bu baxımdan zərflərin yerləşməsi yalnız sintaktik qaydaların nəticəsi deyil, həm də semantik tənəsüblüyün struktur ifadəsidir.

Roman dilləri – xüsusilə italyan, fransız və ispan dilləri – zərflərin bu cür iyerarxik yerləşməsini aydın şəkildə nümayiş etdirən ən əlverişli empirik materialı təqdim edir. Bu dillərdə zərflərin sıralanması ciddi struktur prinsiplərlə tənzimlənir və bu prinsiplər pozulduqda ya cümlə qeyri-qrammatik olur, ya da onun semantik interpretasiyası dəyişir. Bu baxımdan roman dillərində zərf sisteminin təhlili dilin sintaktik arxitekturasının daha dərinədən anlaşılmasına imkan verir.

Bununla yanaşı, müasir tədqiqatlar göstərir ki, zərflərin funksiyası yalnız cümlədaxili strukturla məhdudlaşmır. Xüsusilə diskurs-sintaksis interfeysi çərçivəsində bəzi zərflərin və partikulların cümlənin propositional səviyyəsindən kənara çıxaraq danışanın mövqeyini və kommunikativ niyyətini ifadə etdiyi müəyyən edilmişdir (Wiltschko & Heim, 2016). Bu isə zərflərin yalnız sintaktik deyil, həm də diskurs və kommunikativ sistem daxilində mühüm rol oynadığını göstərir.

Bu tədqiqatın məqsədi roman dillərində zərflərin flektiv sahə daxilində yerləşmə mexanizmlərini sistemli şəkildə təhlil etmək, onların sintaktik və semantik funksiyalarını müəyyənləşdirmək və zərf iyerarxiyasının empirik təzahürlərini konkret dil materialı əsasında göstərməkdir. Xüsusi diqqət zərflərin qarşılıqlı yerləşmə münasibətlərinə, inkorporasiya mexanizmlərinə və sintaktik variasiya hallarına yönəldilir.

Nəzəri çərçivə. Zərflərin sintaktik təhlili müasir generativ dilçilikdə kartoqrafik yanaşma çərçivəsində sistemli şəkildə yenidən nəzərdən keçirilmişdir. Bu yanaşmanın əsas müddəasına görə, cümlə strukturu az sayda ümumi kateqoriyadan deyil, çoxsaylı funksional başlıqların iyerarxiik ardıcılığından ibarətdir. Hər bir semantik funksiya – məsələn, modallıq, aspekt, tezlik və ya inkar – ayrıca sintaktik proyeksiya ilə təmsil olunur və bu proyeksiyalar sabit struktur sırası üzrə düzülür (Cinque, 1999).

Bu modeldə zərflər müstəqil və sərbəst elementlər kimi deyil, müəyyən funksional başlıqların səthi realizasiyası kimi qəbul olunur. Başqa sözlə, zərflərin cümlə daxilindəki mövqeyi onların semantik kateqoriyasından birbaşa asılıdır və bu mövqe təsadüfi deyil, iyerarxiik sistem daxilində əvvəlcədən müəyyənləşdirilmişdir. Beləliklə, zərflərin sıralanması dilin sintaktik strukturunun daxili təşkilini əks etdirən mühüm göstərici kimi çıxış edir.

Kartoqrafik yanaşmada flektiv sahə (inflectional domain) bu strukturun mərkəzi komponentlərindən biri hesab olunur. Flektiv sahə zaman, aspekt, modallıq və digər qrammatik kateqoriyaların ifadə olunduğu funksional proyeksiyaların kompleks sistemidir. Zərflər məhz bu sahə daxilində yerləşərək müvafiq semantik funksiyaları ifadə edir və bu yerləşmə onların funksional statusunu müəyyən edir. Bu baxımdan zərflərin mövqeyi yalnız sintaktik quruluşla deyil, həm də semantik tənəsüblük prinsipi ilə izah olunur.

Bu sistem daxilində zərflər iki əsas sahə üzrə fərqləndirilir: yuxarı zərf sahəsi (Higher Adverb Space – HAS) və aşağı zərf sahəsi (Lower Adverb Space – LAS). HAS sahəsinə epistemik, evaluativ və danışan-orientirli zərflər daxildir. Bu zərflər cümlənin məzmununa münasibəti ifadə edir və buna görə də sintaktik baxımdan daha yüksək mövqedə yerləşir. LAS sahəsi isə aspektual, tezlik və temporal zərfləri əhatə edir və hadisənin daxili zaman strukturunu təşkil edir. Bu bölgü zərflərin yalnız formal deyil, semantik baxımdan da sistemli şəkildə təşkil olunduğunu göstərir.

Empirik tədqiqatlar göstərir ki, bu iyerarxiya roman dillərində xüsusilə aydın şəkildə realizə olunur. Məsələn, italyan dilində epistemik zərflərin aspektual zərflərdən əvvəl yerləşməsi sabit sintaktik qanunauyğunluq kimi çıxış edir və bu ardıcılıq pozulduqda cümlə ya qeyri-qrammatik olur, ya da semantik baxımdan dəyişir (Cinque, 1999; Haegeman, 2012). Bu fakt zərflərin sərbəst yerləşmədiyini, əksinə, ciddi struktur məhdudiyyətlərə tabe olduğunu göstərir.

Bununla yanaşı, zərflərin sintaktik davranışı yalnız flektiv sahə ilə məhdudlaşmır. Müasir yanaşmalarda cümlənin daha yüksək səviyyəsi – nitq aktı və diskurs strukturu – də nəzərə alınır. Speas və Tenny (2003) tərəfindən təklif olunan modelə görə, cümlənin yuxarı hissəsində danışan və dinləyən münasibətlərini ifadə edən xüsusi funksional sahə mövcuddur. Bu sahədə fəaliyyət göstərən bəzi zərf tipli vahidlər klassik sintaktik çərçivədən kənara çıxaraq kommunikativ funksiya daşıyır.

Wiltschko və Heim (2016) bu yanaşmanı inkişaf etdirərək göstərir ki, müəyyən zərf və partikullar cümlənin proposisional strukturuna daxil deyil, daha yüksək – interaksional səviyyədə yerləşir. Bu tip vahidlər, məsələn, təsdiqləyici və ya diskurs markerləri, cümlənin məzmununu deyil, onun interpretasiyasını və kommunikativ istiqamətini formalaşdırır. Bu isə zərflərin yalnız sintaktik deyil, həm də diskurs səviyyəsində fəaliyyət göstərən çoxfunksiyalı vahidlər olduğunu göstərir.

Beləliklə, müasir nəzəri çərçivədə zərflər üç əsas səviyyədə fəaliyyət göstərir: leksik-semantik səviyyə (feil frazası daxilində), qrammatik-funksional səviyyə (flektiv sahə daxilində) və diskurs səviyyəsi. Bu çoxsəviyyəli yanaşma zərflərin dil sistemindəki rolunu daha dolğun şəkildə izah etməyə imkan verir və onların yalnız əlavə element deyil, cümlə strukturunun ayrılmaz hissəsi olduğunu göstərir.

Zərflərin sintaktik yerləşməsi: empirik analiz. Roman dillərində zərflərin yerləşməsi kartoqrafik sintaksisin irəli sürdüyü iyerarxi modelin empirik təsdiqi kimi çıxış edir. Xüsusilə italyan, fransız və ispan dillərində zərflərin qarşılıqlı sıralanması ciddi struktur prinsiplərlə tənzimlənir və bu prinsiplər semantik funksiyaya uyğun şəkildə formalaşır.

1. Aspektual zərflərin sıralanması (italyan dili)

İtalyan dilində aspektual və tezlik zərflərinin qarşılıqlı yerləşməsi sabit sintaktik məhdudiyyətlərə tabedir. Aşağıdakı nümunələrə baxaq:

(1) Lui non ha più sempre vinto. *O, artıq həmişə qalib gəlmiş.*

(2) Lui non ha mai più vinto. *O, artıq heç vaxt qalib gəlmir.*

Bu iki cümlə arasında əsas fərq *sempre* ('həmişə') və *mai* ('heç vaxt') zərflərinin *più* ('artıq/daha') ilə qarşılıqlı münasibətindədir. Birinci nümunədə *sempre* zərfi *più*-dən sonra yerləşə bilər, lakin bu konstruksiya semantik baxımdan məhdud və daha az təbii hesab olunur. İkinci nümunədə isə *mai* zərfi *più* ilə sıx əlaqəyə girərək [[*mai*] *più*] kimi struktur yaradır.

Bu fakt göstərir ki, *mai* zərfi sintaktik baxımdan *più* ilə inkorporasiya oluna bilir, halbuki *sempre* belə bir inteqrasiyaya imkan vermir. Bu fərq zərflərin semantik tipinə uyğun olaraq sintaktik davranışının dəyişdiyini təsdiqləyir (Cinque, 1999).

2. Struktur variasiya və sərbəstlik (fransız dili).

Fransız dilində analoji strukturlar daha böyük variasiya imkanına malikdir:

(3) Il n'a jamais plus gagné. *O, artıq heç vaxt qalib gəlməyib.*

(4) Il n'a plus jamais gagné. *O, artıq heç vaxt qalib gəlməyib.*

Bu iki cümlə semantik baxımdan yaxın olsa da, zərflərin sıralanması dəyişir. Bu fakt göstərir ki, fransız dilində *jamais* ('heç vaxt') zərfi *plus* ('artıq') ilə məcburi inkorporasiya yaratmır və daha sərbəst sintaktik davranış nümayiş etdirir.

Beləliklə, italyan və fransız dillərinin müqayisəsi göstərir ki, eyni semantik funksiyaya malik zərflər müxtəlif dillərdə fərqli sintaktik strategiyalarla realizə olunur. Bu isə kartoqrafik modelin universal olmasına baxmayaraq, dillərarası parametrik variasiyanın mövcudluğunu təsdiqləyir (Ernst, 2002; Biberauer & Roberts, 2021).

3. Aspektual strukturun müxtəlif realizasiyası (ispan dili).

İspan dilində zərflər və funksional feillər arasında maraqlı qarşılıqlı münasibət müşahidə olunur:

(5) Ana continúa tocando el piano. *Ana pianoda çalmağa davam edir.*

(6) Ana todavía toca el piano. *Ana hələ də pianoda çalır.*

Bu nümunələrdə eyni semantik məzmun iki fərqli struktur vasitəsilə ifadə olunur. Birinci cümlədə *continuar* ('davam etmək') funksional feili aspektual mənəni daşıyır və flektiv sahəni genişləndirir. İkinci cümlədə isə *todavía* ('hələ də') zərfi eyni funksiyamı birbaşa ifadə edir.

Bu fakt göstərir ki, roman dillərində zərf funksiyaları yalnız zərflər vasitəsilə deyil, həm də funksional feillər vasitəsilə realizə oluna bilər və bu, flektiv sahənin struktur müxtəlifliyini artırır.

4. Tarixi sabitlik (latın dili).

Zərflərin iyerarxik yerləşməsi latın dilində də müşahidə olunur:

(7) Iam semper laborabat. *O, artıq həmişə işləyirdi.*

Burada *iam* ('artıq') və *semper* ('həmişə') zərflərinin ardıcılığı təsadüfi deyil və aspektual-temporal strukturun sabit prinsiplərinə uyğun gəlir. Bu isə göstərir ki, roman dillərində müşahidə olunan zərf iyerarxiyası tarixi baxımdan davamlıdır və diaxron inkişafda qorunub saxlanılmışdır (Devine & Stephens, 2018).

5. İnkərar və zərflərin qarşılıqlı təsiri.

İnkərar strukturlarında zərflərin davranışı daha kompleks xarakter daşıyır. İtalyan dilində:

(8) Mica ancora è arrivato. *O, hələ gəlməyib (heç də gəlməyib).*

(9) Ancora mica è arrivato. *O, hələ gəlməyib (vurğu dəyişir).*

Fransız dilində isə:

(10) Il n'est pas encore arrivé. *O, hələ gəlməyib.*

Bu nümunələr göstərir ki, neqativ zərflər və aspektual zərflər arasında müxtəlif sintaktik münasibətlər mövcuddur. İtalyan dilində bu münasibətlər daha çox inkorporasiya ilə, fransız dilində isə struktur variasiya ilə ifadə olunur (Belletti, 1990).

Yuxarıdakı nümunələr göstərir ki, zərflərin yerləşməsi sərt sintaktik iyerarxiyaya əsaslanır. Bu iyerarxiya semantik kateqoriyalarla birbaşa bağlıdır. Dillərarası fərqlər əsasən inkorporasiya və struktur variasiya ilə əlaqədardır və zərflər flektiv sahənin təşkilində aktiv rol oynayır.

Beləliklə, roman dillərində zərflərin sintaktik yerləşməsi dilin dərin struktur prinsiplərini əks etdirən sistemli və çoxsəviyyəli mexanizm kimi çıxış edir.

Aparılan təhlil göstərir ki, roman dillərində zərflərin sintaktik yerləşməsi təsadüfi və sərbəst hadisə deyil, əksinə, funksional başlıqların iyerarxiyası ilə ciddi şəkildə tənzimlənən sistemli strukturdur. Kartoqrafik sintaksis çərçivəsində irəli sürülən model, xüsusilə Q. Çinkvenin universal zərf iyerarxiyası, bu sistemin nəzəri əsaslarını təmin edərək zərflərin semantik kateqoriyalarına uyğun şəkildə sabit sintaktik mövqələrdə yerləşdiyini göstərir (Cinque, 1999).

Empirik material – italyan, fransız, ispan və latın dillərindən götürülmüş nümunələr – bu iyerarxiyanın real dil faktları ilə təsdiqləndiyini nümayiş etdirir. Xüsusilə aspektual və tezlik zərflərinin qarşılıqlı sıralanması, eləcə də inkar və aspekt zərflərinin birgə işlənməsi halları göstərir ki, zərflərin yerləşməsi yalnız xətti ardıcılıq deyil, dərin sintaktik münasibətlərin nəticəsidir. Bu münasibətlər bəzi hallarda inkorporasiya mexanizmləri ilə, digər hallarda isə struktur variasiya vasitəsilə ifadə olunur.

İtalyan və fransız dillərinin müqayisəsi göstərir ki, eyni semantik funksiyaya malik zərflər müxtəlif dillərdə fərqli sintaktik strategiyalarla realizə olunur. İtalyan dilində zərflər arasında daha sıx struktur inteqrasiya və inkorporasiya müşahidə edildiyi halda, fransız dilində daha geniş variasiya və sərbəstlik mövcuddur. Bu isə kartoqrafik modelin universal prinsipini inkar etmədən, onun dillərarası parametrik fərqlərlə zənginləşdiyini göstərir.

İspan dili materialı isə zərf funksiyalarının yalnız zərflər vasitəsilə deyil, həm də funksional feillər vasitəsilə realizə oluna bildiyini göstərir. Bu fakt flektiv sahənin yalnız statik struktur deyil, müxtəlif sintaktik vasitələrlə genişlənə bilən dinamik sistem olduğunu təsdiqləyir. Latın dili nümunələri isə zərf iyerarxiyasının diaxron sabitliyini ortaya qoyaraq roman dillərində müşahidə olunan struktur prinsiplərin tarixi əsaslara malik olduğunu göstərir.

Bununla yanaşı, tədqiqat göstərir ki, zərflərin sintaktik davranışı yalnız flektiv sahə ilə məhdudlaşmır. Xüsusilə inkar strukturlarında və bəzi kompleks konstruksiyalarda zərflərin qarşılıqlı təsiri onların daha mürəkkəb sintaktik münasibətlər daxilində fəaliyyət göstərdiyini nümayiş etdirir. Bu isə zərflərin yalnız

əlavə element deyil, cümlə strukturunun təşkilində aktiv rol oynayan funksional vahidlər olduğunu bir daha təsdiqləyir (Bayramova, 2026).

Nəticə etibarilə, roman dillərində zərflərin sintaktik yerləşməsi dilin struktur təşkilatlanmasının əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir və bu sahənin təhlili dilin semantik və funksional mexanizmlərinin daha dərinədən anlaşılmasına imkan verir. Zərflərin iyerarxik yerləşməsi, inkorporasiya imkanları və struktur variasiyası dilin həm universal, həm də spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən mühüm göstəricilər kimi qiymətləndirilə bilər.

Bu baxımdan zərflərin sintaktik təhlili yalnız konkret dil faktlarının təsviri deyil, həm də dilin ümumi nəzəri modelinin qurulması üçün mühüm empirik baza təqdim edir. Gələcək tədqiqatlarda bu istiqamətin daha geniş korpus materialı və müxtəlif dil qrupları əsasında davam etdirilməsi zərf sisteminin universal və tipoloji xüsusiyyətlərinin daha dərinədən araşdırılmasına şərait yarada bilər.

Ədəbiyyat:

Bayramova G. Roman dilləri: İtalyan dilinin ritorik qrammatikası. — Bakı : Füyuzat, 2026. — 356 s.

Belletti A. Extended Doubling and the VP Periphery / A. Belletti // The Oxford Handbook of Comparative Syntax / ed. by D. Cinque, G. Rizzi. — Oxford : Oxford University Press, 2005. — p. 539–561.

Biberauer T. Parametric Variation: Null Subjects in Minimalist Theory / T. Biberauer, I. Roberts. — Cambridge : Cambridge University Press, 2021. — 376 p.

Cinque G. Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective. — Oxford : Oxford University Press, 1999. — 288 p.

Devine A. Latin Word Order: Structured Meaning and Information / A. Devine, L. Stephens. — Oxford : Oxford University Press, 2018. — 639 p.

Ernst T. The Syntax of Adjuncts. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. — 555 p.

Haegeman L. Adverbial Clauses and the Syntax of the Periphery. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 380 p.

Shlonsky U. The Cartography of Syntactic Structures and its Applications // Annual Review of Linguistics. — 2021. — Vol. 7. — p. 157–179.

Speas M. Configurational Properties of Point of View Roles / M. Speas, C. Tenny // Asymmetry in Grammar. — Amsterdam : John Benjamins, 2003. — p. 315–344.

Wiltschko M. The Syntax of Confirmational: Form and Function of Extra-Clausal Constituents / M. Wiltschko, J. Heim. — Amsterdam : John Benjamins, 2016. — p. 305–340.

Xülasə

ZƏRFLƏRİN SİNTAKTİK İYERARXİYASI VƏ SEMANTİK İNTEQRASIYASI: ROMAN DİLLƏRİNDƏ KARTOQRAFİK TƏHLİL

Bu məqalədə roman dillərində zərflərin sintaktik yerləşməsi kartoqrafik sintaksis çərçivəsində təhlil edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi zərflərin cümlə daxilindəki mövqelərinin semantik kateqoriyalarla əlaqəsini müəyyənləşdirmək və onların flektiv sahə daxilində sistemli təşkilatlanmasını göstərməkdir. Analiz Q. Çinkvenin universal zərf iyerarxiyası modelinə əsaslanır və italyan, fransız, ispan və latın dillərindən götürülmüş empirik material əsasında aparılır. Nümunələr göstərir ki, zərflərin yerləşməsi təsadüfi deyil, funksional başlıqların iyerarxiyası ilə müəyyən olunur və bu iyerarxiya semantik tənəsüblük prinsipinə əsaslanır. Xüsusilə aspektual, epistemik və inkar zərflərinin qarşılıqlı yerləşməsi sintaktik məhdudiyyətlərin mövcudluğunu təsdiqləyir. Eyni zamanda dillərarası müqayisə göstərir ki, universal struktur prinsipləri saxlanılsa da, onların konkret dillərdə realizasiyası inkorporasiya və struktur variasiya kimi fərqli mexanizmlərlə həyata keçirilir. Tədqiqatın nəticələri zərflərin yalnız əlavə element deyil, cümlə strukturunun funksional və semantik təşkilində mühüm rol oynayan vahidlər olduğunu göstərir.

Gunel Bayramova

Abstract

THE SYNTACTIC HIERARCHY AND SEMANTIC INTEGRATION OF ADVERBS: A CARTOGRAPHIC ANALYSIS OF ROMANCE LANGUAGES

This article examines the syntactic placement of adverbs in Romance languages within the framework of cartographic syntax. The main objective of the study is to identify the relationship between the positions of adverbs in the sentence and their semantic categories, as well as to describe their systematic organization within the inflectional domain. The analysis is based on Cinque's model of the universal hierarchy of adverbs and is conducted on empirical data from Italian, French, Spanish, and Latin. The data demonstrate that adverb placement is not arbitrary but is determined by a hierarchy of functional projections and principles of semantic compatibility. Particular attention is paid to the interaction of aspectual, epistemic, and negative adverbs, which confirms the existence of strict syntactic constraints. At the same time, cross-linguistic comparison shows that while universal structural principles are preserved, their realization varies across languages through

mechanisms such as incorporation and structural variation. The findings indicate that adverbs are not merely peripheral elements but play a crucial role in the functional and semantic organization of sentence structure.

Аннотация

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ИЕРАРХИЯ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ НАРЕЧИЙ: КАРТОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РОМАНСКИХ ЯЗЫКОВ

В данной статье синтаксическое размещение наречий в романских языках анализируется в рамках картографического синтаксиса. Основной целью исследования является выявление взаимосвязи между позициями наречий в предложении и их семантическими категориями, а также описание их системной организации в инфлекционной области. Анализ основывается на модели универсальной иерархии наречий Г. Чинкве и проводится на материале итальянского, французского, испанского и латинского языков. Приведённые примеры показывают, что расположение наречий не является произвольным, а определяется иерархией функциональных проекций и принципами семантической соотнесённости. Особое внимание уделяется взаимодействию аспектуальных, эпистемических и отрицательных наречий, что подтверждает наличие строгих синтаксических ограничений. В то же время сопоставление языков демонстрирует, что при сохранении универсальных принципов их реализация варьируется в зависимости от языка через механизмы инкорпорации и структурной вариативности. Результаты исследования свидетельствуют о том, что наречия являются не периферийными элементами, а важными компонентами функциональной и семантической организации предложения.

Rəyçi: fil.e.d.İdris Abbasov